

Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Normalleşmesi ve Modern Devlet: 2000-2012 Yılları¹

Normalization of Civil-Military Relationships and The Modern State in Turkey: The Years of 2000-2012

Ömer Faruk TEKİN*

ÖZ

2000’li yıllarda görülen global ve yerel gelişmeler, iç siyaseti şekillendirmeye, özgürlükleri arttırmaya devam eden AB süreci ve var olan siyasî iktidarın politik alanı genişletmeye yönelik uygulamaları, istek ve kararlılığı, Türkiye’de ordunun alışlagelmiş ayrıcalıklarından vazgeçmesi yolunu göstermektedir. Demokratik bir anayasal düzenin kurulması, silahlı kuvvetlerin diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla denk bir statü içinde düzenlenmesini gerektirir.

Türkiye’de demokrasinin, insan haklarının, inanç ve ifade özgürlüğünün, sosyal ve demokratik hakların geliştirilmesi, sağlıklı bir anayasa yapılabilmesi, kanunların ve yargının gerçekten adaleti getirecek şekilde, bağımsız bir yapıya dönüştürülebilmesi için sivil-asker ilişkilerinin gelişmiş demokrasilerde nasıl oluyorsa öyle olması gerekmektedir. Askerî otoritenin hesap sorulamaz, denetlenemez bir yapı olmasına imkân veren, askerî vesayet açısından bir tür denge noktası hükmünde olan kanunlar ve kurumlar değiştirilmeli, demokratikleştirilmelidir. Askerin, bütün diğer kurumlar ve idareler gibi, sivil idareye tâbi kılınması demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olmak için de gerekli olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmada, modern devlette olduğu gibi sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesi, daha uygun ve sağlıklı bir zeminde yürütülmesi için, demokrasinin ve hukukun devlet işlerine hâkim olabilmesi amacıyla yapılması gerekli görülen düzenlemelerin, yeni anayasada yapılabilecek yeniliklerin ne olabileceği üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER

Modern Devlet, Siyaset, Ordu, Normalleşme, Demokrasi, AB Süreci.

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Yıl:2015 Cilt:18 Sayı:1 ss.25-57 **Makale Gönderim Tarihi:** 30/12/2015 - **Kabul Tarihi:** 04/01/2016

¹ Bu makale, “Modern Devlet Bağlamında Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri: 2000-2012 Yılları” adlı tezsiz yüksek lisans projesinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Uzm., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ofaruktekin@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

Global and local developments in the 2000s, EU accession process, which continue to shape domestic politics, and increase freedom, and the applications, requests and stability of political power to expand the existing political space, shows the way to the military to give up their usual privileges in Turkey. The establishment of a democratic constitutional order requires armed forces to be regulated in an equivalent status with the other public institutions.

In Turkey, the development of democracy, human rights, freedom of belief and expression, social and democratic rights, making of a healthy constitution, transformation of the laws and the judiciary to an independent structure so as to make the really justice, civil-military relations need to be improved to how it is in developed democracies. Laws and institutions, which allows military authority to become an unaccountable, uncontrolled structure and which can be considered a kind of equilibrium point in terms of military domination, which should be changed and democratised. It should not be ignored that; soldiers -like all other institutions and authorities-, should be dependent to civil administration for being a democratic, secular, social state of law.

In this study, the legal regulations to be made and constitutional reforms needed; for the civil-military relations to normalise and be conducted on a proper and healthy base, just as a modern state, and for the democracy and law to rule over state affairs, will be discussed.

•

KEYWORDS

Modern State, Politics, Military, Normalising, Democracy, EU Process.

GİRİŞ

Türkiye, siyasî tarihi boyunca, halka demokrasi fikri ve anlayışının aşılınmaya çalışıldığı bir ülke görünümündedir. Aslında Türk siyasal hayatında yaşanan tecrübeler halkın ne demokrasiyle ne de rejimin kendisiyle bir probleminin olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye, neredeyse elli yıldır Avrupa Birliği'ne girmek ve hukukun hâkim olduğu modern bir devlet olmak için çalışmış, bununla birlikte her on yılda bir kronikleşen askerî müdahalelerle bu maksadından uzaklaşmıştır.

2000'li yıllar boyunca görülen küresel ve yerel gelişmeler yanında AB ile müzakere süreci de iç siyaseti şekillendirmeye, özgürlükleri arttırmaya devam etmiştir. 2002'den beri siyasî iktidarın politik alanı genişletmeye yönelik uygulamaları, istek ve kararlılığı, Türkiye'de ordunun alışlagelmiş ayrıcalıklarından vazgeçmesi yolunu göstermiştir. Demokratik bir anayasal düzenin kurulması, silahlı kuvvetlerin diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla denk bir statü içinde düzenlenmesini gerektirir.

Türkiye'de demokrasinin, insan haklarının, inanç ve ifade özgürlüğünün, sosyal ve demokratik hakların geliştirilmesi, sağlıklı bir anayasa yapılabilmesi, kanunların ve yargının gerçekten adaleti getirecek şekilde, bağımsız bir yapıya dönüştürülebilmesi için sivil-asker ilişkilerinin gelişmiş demokrasilerdeki gibi olması gerekmektedir. Askerî otoritenin hesap sorulamaz, denetlenemez bir yapı olmasına imkân veren, askerî vesayet açısından bir tür denge noktası hükmünde olan kanunlar ve kurumlar değiştirilmeli, demokratikleştirilmelidir. Ordunun, bütün diğer kurumlar ve idareler gibi, sivil idareye tâbi kılınmasının demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olmak için de gerekli olduğu göz ardı edilmemelidir.

MODERN DEVLET VE NİTELİKLERİ

Günümüz dünyasında yaygın siyasi örgütlenme modeli olarak modern ulus devletler öne çıkmaktadır. Modern devlet esas itibariyle belli bir tarihten itibaren Batı'da ortaya çıkmıştır. Yeni Çağ sonrasında, toplumlar arası ilişkilerde yaşanan değişmelere başlı olarak gelişmiş; asıl kimliğini ve niteliklerini bu dönem koşulları içinde kazanmıştır (Coşkun, 1997: 9). Fransız İnkılâbı'ndan sonra Avrupa'da doğan modern devlet kavramı, milli varlığa hizmet edici bir teşkilatın tanınmasından ibarettir. Milleti içine alan bu teşkilat, geleneksel devlet gibi kendiliğinden otoriteli veya zorlayıcı bir kuvvet değildir. Zorba değil hizmetkârdır. Ancak bundan modern devletin iradesini yaptırma gücünden, iktidardan mahrum kaldığı anlaşılmamalıdır. Devlet sağlam

temellere dayandığı ve sosyal yapıya uygun karakter taşıdığı müddetçe iradenin emredici ve yaptırıcı kudreti tam olacaktır. Problem, bu irade veya iktidarın kaynağı problemidir. Geleneksel devlet, bu kudreti Tanrı'dan veya sırtını yasladığı herhangi bir ordu gücünden alıyordu. Modern devlet iktidarını millettten alır. Halkın iradesini gerçekleştirmek yolunda kullandığı otorite, devletin sağlamlığının ve özgüveninin ifadesi olur. Hatta bu otoritenin tam oluşu oranında devlet vardır. Çünkü bu otorite ortadan kalkınca devlet de ortadan kalkmaktadır. Otorite devletin güçlü olduğu manasına gelir. Ancak bu otoritenin milletle kaynaşmış, milletin iradesinden fıskırılmış olması gerekmektedir (Topçu, 2001: 82).

Modern devlet, devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemelerdir. Bu dairelerin toplamı olan devlet, belli sınırlar dâhilindeki bir toplumda yönetim işini üstlenir. Hem hukuken hem de mümkün olduğunca fiilen yönetime ilişkin tüm güç ve imkânlar tekelindedir. İlke olarak sırf yönetimle ilgilenir. Yönetime bakış açısı ise, kendi özel çıkarları ve davranış kuralları çerçevesindedir (Poggi, 2009: 15).

Modern devletin gördüğü işler, iki sebepten dolayı pek artmış ve millî yapıyı dört ucundan kavramıştır: *1. Sosyal hayatın, önceki toplum biçimlerinden çok fazla genişlemiş olması ve toplum yaşamının pek karmaşık ihtiyaçlarının bulunması, 2. Modern devletin bütün iktidarını millî iradeden almış olması.* Böylece, toplumun çok yaygınlaşmış ve karmaşık hale gelmiş bütün ihtiyaçları ve bunların idaresi devlette kendi ifadesini buluyor ve devletin ödevleri halinde ortaya çıkıyor: Modern devlet, milletin fertlerini yakından çevrelemekte, birçok işlerde onlara yaklaşılarak yardım etmektedir. Modern devlet, bazı yerlerde (örneğin lâik devletlerde) din işlerinden etkileme ve/veya etkilenme bakımından uzak durarak, hem geleneksel devletin üstlendiği tüm işleri yapıyor, hem de bunlara ilaveten sosyal yardım, sosyal güvenlik, iktisat, sağlık ve eğitim işlerini yürütüyor (Topçu, 2001: 82-83).

Modern Devletin Nitelikleri

Modern devletin en belirgin vasfı *millilik* özelliğidir; bir millî topluluktan meydana gelmiş olmasıdır. Bu millîliğe bağlı olarak, modern devletin gösterdiği özellikler, millete atfedilen özelliklerle açıklanmaktadır. Vatan birliğinin yanında, dil birliği ve kültür beraberliğinden bahsedilmektedir. Dil birliğinin modern devletin dayandığı temellerden biri olarak gösterilmesine karşılık, bunun tersini gösteren örnekler günümüz Avrupa'sında bile varlığını

sürdürmektedir. Hali hazırda İsviçre, Belçika gibi birkaç dilin bir arada varlığını devam ettirdiği ülkeler mevcuttur. Bu sebeple dil birliğini modern devletin dayandığı temellerden biri olarak kabul etmenin zorlukları bulunmaktadır. Kültür birliği, belli toplulukların, Doğu – Batı ilişkileri içinde, kazandıkları alışkanlıklar dizisi ve deneyler birikimi olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede incelendiğinde, Avrupa’da çeşitli ülkelere özgü olarak ortaya çıkan kültürel farklılıkların temellerini de anlamak mümkün olacaktır (Coşkun, 1997: 157).

Tarih boyunca gelişme kaydeden modern devlet belli özellikler göstermektedir. Günümüzde de devletin belirleyici vasıfları olarak bu özellikler kabul edilmektedir (Coşkun, 1997: 163-165):

a- Modern devletin önemli bir özelliği merkezîliktir. Modern devletle, özellikle Batı geleneği içinde değerlendirildiğinde öncelikle merkezî devletlerdir. Merkezîlik özelliği ise, siyasetin denetlenme ihtiyacının bir ürünüdür. Belli grupların, yönetimde söz sahibi olmaları, belirli bir ortaklığın (parlamento) bulunmasına rağmen, işlerin yürütülmesinde çok seslilik söz konusu değildir. İcranın tam merkezden yönetilmesi gerekmektedir. Bu sebeple modern devletler merkezîlik vasfını kazanmışlar, merkezi bir örgütlenme söz konusu olmuştur. Modern devletin merkezîlik vasfını kazanmasında rol oynayan bir başka sebep de, Yeni Çağ sonrası şartlarda, Orta Çağ’ın aksine yeni ilişkilere katılma sorununun ağırlık kazanmasıdır. Yeni ilişkilere katılma ise, ancak tek bir merkezî siyaset ve örgütlülük etrafında bütünleşmekle mümkün olabilir.

b- Modern devletin bir diğer özelliği de anayasal devlet olmasıdır. Anayasa ile devletin dayandığı esaslar, işleyişi, yeni siyasetin dayandığı temeller belli prensipler etrafında tanımlanmıştır. Yeni Çağ sonrasında ulaşılan çözümlerin kurumlaştırılması ölçüsünde anayasalar ortaya çıkmış, modern devlet giderek anayasal devlet olarak tanımlanmıştır. Birey tek başına çözümü elde edebilmekte ancak toplum bundan faydalanamamaktadır. Bu, bağlayıcı şartların oluşturulmasını gerekli kılmış ve Batı aleyhine çözümlerin getirilmemesi için belli kuralların konulması gerekmiştir.

c- Modern devletin başlıca hususiyetlerinden biri de yönetimin parlamenter bir işleyiş içinde, meclisle düzenlenmesidir. Meclis, siyasetin yürütülmesinde söz sahibi olan çeşitli grupların, kendilerini ifade etmelerine müsaade eden bir kurumdur; siyasette ortaklığın ifadesidir.

d- Modern devletin bir başka özelliği de, millî bir devlet olmasıdır. Modern devletin millî olma özelliğiyle, devletin sosyal temelini oluşturan insan

topluluğunun vasıflarının devlete atfedilerek açıklanması kastedilmektedir. Bu çerçevede dil ve kültür birliğinden bahsedilmektedir. Anca dil birliğinin modern devletin belirleyici özelliği olmadığı, günümüzde bile Avrupa ülkelerinde karşımıza çıkan örneklerden anlaşılmaktadır. Kültürel beraberlik ise modern devleti ortaya çıkaran şartlarla birlikte ele alındığında anlam kazanmakta, bu şartlar içinde belli konumlarda bulunan belli menfaat gruplarının tarihî ilişkilerde edindikleri tecrübeler ve alışkanlıklar toplamı olarak kendini göstermektedir.

e- Modern devletin diğer bir niteliği de, lâik esaslar üzerine inşa edilmesi, siyasetin, lâik güçler tarafından yürütülmesidir. Yeni Çağ ile birlikte geleneksel siyaset yeni şartlara cevap verememesi sebebiyle aşmıştır. Önceleri, siyasi görevler üstlenmiş Hıristiyanlık ve Kilise, yeni siyasetin yürütülmesinde devre dışı kalmış, Orta Çağ süresince ellerinde bulundurdukları kurum ve yetkiler ellerinden alınmıştır. Yeni çözümlerin üretilmesi ve yeni siyasetin geliştirilmesi ruhban sınıfın dışında, lâik/sivil güçler tarafından sağlanmıştır. Yeni siyaset kendisini, Hıristiyanlığın, kilise örgütlenmesinin kısaca dinin dışında tanımlamış ve düzenlemiştir.

Pierson'un sınıflandırmasında ise modern devletin dokuz önemli özelliği ön plana çıkmaktadır (2011: 23): 1) *Şiddet araçlarının denetimi (Yasal şiddet monopolü)* 2) *Toprak* 3) *Egemenlik* 4) *Anayasallık* 5) *Şahsi olmayan iktidar* 6) *Kamu Bürokrasisi* 7) *Yetki/Meşruiyet* 8) *Yurttaşlık* 9) *Vergilendirme*.

1- Şiddet Araçlarının Denetimi: Egemenlik için örgütlenmiş olan bir kuruluş, sınırları belli bir coğrafi alan içinde, idarî yürütme memurları tarafından fizikî bir zorlama veya tehdit altında sürekli olarak güvenceye alınmışsa “siyasî” olarak adlandırılır. Weber, devleti, kurallarının uygulanmasında, idarî yürütme memurlarının meşrû olarak fiziki güç kullanma tekeline sahip olduğu kurumlaşmış nitelikteki sürekli siyasî birlik olarak tanımlayarak, şiddet ve zor kullanma araçlarını tekelinde bulundurmanın, devletin en önemli özelliklerinden biri olduğunu vurgulamaktadır (2011: 42). Birçok kişi tarafından modern devletin ilk kuramcısı olarak kabul edilen Thomas Hobbes (1588-1679), bir iç savaşa sürüklenmeyi engellemek için fertlerin üzerinde itaati sağlayacak ve onları “ortak amaca” yönlendirecek bir “ortak güç” oluşturmak gerektiğinde ısrar eder (Pierson, 2011: 23). Fiilen şiddetin tekelleştirilmesinden daha da önemli olan, şiddet düzeninin “tekilleşmesinin” resmen sağlanmış olmasıdır. Modern devletin en önemli özelliklerinden biri bu gücün dağıldığı çok merkezli ve çeşitlilik arz eden yapıdan uzaklaşarak bölünmemiş bir toplum düzenine hükmeden, tek ve mutlak

güç merkezine doğru gelişimidir (Pierson, 2011: 26). Modern devlet, bütün siyasî birlikler gibi, sosyolojik olarak kendine özgü somut araçları açısından tanımlanabilir. O da fizikî güç ve şiddet kullanımıdır (Weber, 1987: 80).

2- Bölgesellik: Modern devletin en açıkça görülen özelliklerinden ikincisi ise coğrafi veya jeopolitik bir kimlik olmasıdır. Modern devletler, üzerlerinde tek ve meşrû otoritelerini egemen kıldıkları, net bir şekilde tanımlanmış, fizikî yaşam alanlarında yerleştiler. Bu Hobbes'tan Engels'e, Weber'den Mann ve Giddens gibi daha çağdaş kuramcılara kadar, çok geniş yelpazedeki yazarlar tarafından paylaşılan bir modern devlet olma niteliğidir. Aslında net bir biçimde sınırları çizilmiş bölgesellik kavramı, devleti, (kurulu ulus devletlerin bir üst organı olan imparatorluklar hariç) premodern (modern dönem öncesi) imparatorluklar gibi, evvelki siyasî yapılardan ayıran bir özelliktir. Modern devletler, bölgesel bütünlüklerini ateşli bir kıskançlıkla savunurlar. Zaman zaman devletler, değersiz görünen toprak parçaları ve iskânı mümkün olmayan adacıklar için, maliyetin akıl almaz büyüklükte, elde edilecek yararın ise çok sınırlı olacağı bir savaşı göze alabilmektedirler. Devletlerin fizikî sınırları kesinlik kazandıkça, o toprakları bir milletle birlikte anmak ve anlamak yönündeki eğilim de güçlenmektedir (Pierson, 2011: 27-29).

3- Egemenlik: Tarihte kendinden önce gelen siyasî kurumlar gibi devlet de insanın insana egemenliği ilişkisidir. Devlet var olucaksı egemenlik altındakilerin, egemen güçlerin sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye itaat etmeleri gerekir. İlke olarak egemenliğin üç içsel gerekçesi ve dolayısıyla temel meşrûlaştırılması vardır. Birincisi; ezeli geçmişin otoritesi, yani hatırlanamayacak kadar eski uyma ve kabul etme alışkanlıklarının kutsallaştırdığı göreneklerdir. Bu, patriyarkın² ve patrimonyal³ prensin sahip olduğu geleneksel otoritedir. İkincisi; olağanüstü ve tanrı vergisi şahsiyetin (karizma) otoritesi, yani kişiye duyulan mutlak bağlılık ve güvene, onun kahramanlığına veya başka niteliklerine inanmaya dayanan karizmatik otoritedir. Bu peygamberin otoritesi olabileceği gibi, seçimle işbaşına gelen komutanın, plebisiter⁴ idarecinin, büyük demagogun ya da siyasî parti liderinin otoritesi olabilir. Sonuncusu; yasalara dayanan egemenliktir. Kanunların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan işlevsel yetkiye inanmaya bağlıdır. Kanunlarca konulmuş görevlerin yerine getirilmesinde itaat esastır. Bu, çağdaş

² *Patriyark:* Babanın (erkeğin) erkine, hukukuna ve onun esas alınmasına dayalı toplumlarda (pederşahi, ataerki) bu erkin sahibi olan egemen erkek.

³ *Patrimonyal:* Egemenlik erkinin babadan oğla geçtiği toplumlarda, sistemleri ifade eder.

⁴ *Plebisiter:* Plebisit (referandum, halkoylaması) yoluyla seçilerek yönetime gelen manasındadır.

devlet memurunun ve bu bakımdan ona benzeyen bütün siyasî güç sahiplerinin egemenliğidir (Weber, 1987: 80-81).

Egemenlik unsuru, toplumun örgütlenmesiyle ortaya çıkan siyasî iktidar vasıtasıyla kullanılmaktadır. Toplumun idealindeki devletin amaçlarını gerçekleştirecek olan da siyasî iktidardır. Bu amaçlar, siyasî gücün toplumun ideallerine uygun kurallar koyması ve toplumun da bu kurallara uyması suretiyle gerçekleşebilmektedir. Diğer bir deyişle siyasî iktidar kendisine verilen yetkileri toplum yararına kullanmak, toplumda verdiği yetkiler çerçevesinde iktidarın belirlediği kurallara uymak durumundadır. Bu karşılıklı yetki ve görevler, devlet aygıtının işleyişini ve sosyal huzuru gerçekleştirmede en önemli prensipler olarak günümüze kadar olgunlaşagelmiştir (Balcı, 2000: 23).

Egemenlik ve devlet tartışmalarının üç yönde geliştiğini söyleyebiliriz. İlk olarak egemenliği, devletin veya iktidarın alanı yerine, halkın alanına yerleştirme eğilimi vardır. John Locke (1632-1704) egemenlik gücünü daha çok yurttaşların iradesi olarak algılamıştır. Thomas Hobbes'un aksine, Locke uygun ve meşrû egemenliğe dayalı otoritenin kullanılması için iktidarın, süreklilik gösteren bir onaylama düzeneğine ihtiyacı olduğunu söyler. Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ise, egemenlik ilke olarak korunmalı ve bu güç egemen olan halka verilmelidir. Son iki yüzyılın demokratikleşme savunucuları meşrû egemenliğin halka ait olduğunu savunurlar. İkinci gelişme ise, egemenliğin paylaştırılması üzerinedir. Bu, belki de "kuvvetler ayrılığı" olarak belirtilen anayasal ilkede en açık şekilde ifadesini bulur ki; burada iktidarın (çoğunlukla yasama, yürütme ve yargı arasında paylaşılan) işlevleri farklı kurum ve kişilere dağıtılmıştır. Yasama, yürütme ve yargının yetkileri, bu iktidar odaklarının herhangi birinin diğerleri üzerinde üstünlük kurmasını engellemek amacıyla açık bir şekilde tanımlanmıştır. Üçüncü gelişme ise, egemenlik düşüncesine karşı ortaya çıkan bir harekettir. Demokrasi, egemen olan halkın iradesini ifade eden bir araç olarak ele alınabilir. Daha gerçekçi gelenekte ise, demokrasi kimi zaman fiilî egemenliği elinde bulunduran iktidar aygıtına bazı sınırlamalar getiren bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bazı yazarlara göre, demokratik süreç aslında, egemen olmayan halkın, egemenliğin gerçek sahibi olan devletin unsurları üzerinde bir tür kısıtlama koyabilmek için kullandığı araçtır (Pierson, 2011: 31-32).

4- Anayasallık: Anayasallık modern devlet düşüncesinin çok önemli bir unsuru olarak geniş anlamda kabul görmektedir. Modern devletle ilgili resmi konuşmalarda, anayasalar ve politik düzenin anayasallığı oldukça sık dile

getirilir. Bu bağlamda anayasalar politik sürecin başlıca oyun kurallarını tanımlar. Birçok siyasî yapıda, ya tek bir belge ya da bir belgeler dizisi bu kuralları tanımladığı gibi, çoğu kez devletin ana siyasi düzenlemelerini de gerekçelendirir. Anayasa kanunların nasıl yapılacağını gösteren kanunları koyar ve aynı zamanda devleti meydana getirir. En azından devletin kendi varlığını güvence altına alır (Pierson, 2011: 34).

5- Hukukun Üstünlüğü ve Kişilerüstü İktidar: Özüne bakacak olursak, anayasallığa vurgu yapanlar için, modern bir devlette, anayasal siyasî düzen “ferdin üstünlüğüne” değil, “hukukun üstünlüğüne” dayanır. Siyaset kuramında eski çağlara kadar uzanan bir önerme vardır; iyi bir siyasî yapı birtakım kişilerin öznel ve keyfi yönetimine değil, genel ve kamusal hukukun nesnel kararlarına dayanır. Anayasal bir düzende, devlet gücünü elinde bulunduranların, bu gücü, kendilerini haklı kılan, kamunun bilgi sahibi olduğu süreçlerle kısıtlanmış anayasal araçlarla kullanmaları gerekir. Bu ifadeden, kanunlara uygunluğu, devlet uygulamalarının temel ilkesi olarak çıkartabiliriz. Burada, devleti kişilerüstü bir güç, politikacıları ve kamu memurlarını ise belli kamu görevlerinin geçici üstlenicileri olarak algılamalıyız (Pierson, 2011: 35-36).

6- Kamu Bürokrasisi: Weber’e göre (1987: 209), modern devlet her yerde bürokratikleşmektedir; modern devletin yönetimi bürokratik olmalıdır. Tam gelişmiş bir bürokrasinin gücü olağan koşullarda hep yüksek olmuştur. Siyasetçiler, uzmanlar ve idarî işler içinde yer alan eğitilmiş memurlar karşısında kendilerini bir acemî veya bir amatör olarak bulurlar.

Bürokratizasyon her şeyden önce, idarî fonksiyonların salt nesnel gerekçelere göre uzmanlaştırılması ilkesinin gerçekleştirilmesine optimum imkân sağlar. Her görev ve bunların yürütülmesi, uzmanlık eğitimi görmüş ve sürekli uygulama içinde hep daha fazlasını öğrenen memurlara verilir. İşin nesnel biçimde yürütülmesi, her şeyden önce, hesaplanabilir kurallara dayalı ve kişilere göre değişmeyen bir şekilde yürütülmesi demektir (Weber, 1987: 206).

7- Otorite ve Meşrûiyet: Otorite ve meşrûiyet çevresinde meydana gelen tartışmalar, modern devletin yükselmesinde odak olmuştur. Hiçbir devlet sırf baskı kurma gücüne dayanarak uzun müddet ayakta kalamaz. İstikrarlı bir devletin varlığından bahsetmek için halkın, sebepleri ne olursa olsun, iktidarın eylemlerini çoğunlukla ve çoğu zaman kabul etmesi gerekir. Otorite ve meşruiyet, devletin uygulamalarının ve halktan taleplerinin kabul edileceğini veya en azından etkin bir direnişle karşılaşmayacağını ifade eder. Belli bir seviyede meşrûiyet olmadan, bir devletin sürekliliğini sağlamak mümkün

değildir (Pierson, 2011: 39). Modern devlet fertlerin özgürlüğüne ve özerkliğine el koyan bir organ değil; onların ferdî iradelerinin kolektif bir temsilidir. İnsanlar devlete itaat ederek, aslında dolaylı olarak kendi iradelerinin gereklerini yerine getirmektedirler (Pierson, 2011: 41).

Her iktidar güç unsurunun yanında rıza unsurunu da ihtivâ etmelidir. Aksi halde onu iktidar olarak değil, kaba kuvvet olarak adlandırmak lazımdır. Rıza unsurunun varlığı da iktidarın meşruiyetine bağlıdır; iktidarın temelini meşrulaştırıcı bazı düzenekler geliştirmesini mecburi kılar; çünkü son derece basit bir mantık gereği ancak meşru olduğuna inanılan iktidara rıza gösterilir. Başka bir ifadeyle iktidara rıza gösterilmesini sağlayan onun meşruluğuna olan inançtır. Bu çerçeveden bakıldığında, ana çizgileriyle, ulus devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihi aşamada büründüğü yapısal şekil; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu; ulusçuluk da, bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak değerlendirilebilir. Ancak bu üç kavramın ortaya çıkışı eş zamanlı değildir. Ulus devlet, tarihi süreç içinde belli bir aşamada, belli bir coğrafi bölgede ortaya çıkan bazı siyasi yapılanmaların gelişimi sonucunda oluşmuş bir siyasi iktidar kurumudur ve bu niteliğiyle ulus ve ulusçuluk kavramlarından daha evvel ortaya çıkmıştır. Kurumsal bir kimliğe kavuşmuş siyasi iktidar, ulus devlet yapısı içerisinde örgütlendikten sonra, kendisine, bu çerçeveyi içine alacak bir meşruluk temeli oluşturmuş (ulus) ve bu temeli yaygınlaştıracak bir siyasi akım (ulusçuluk) ortaya çıkmıştır (Erözden, 1997: 46-47).

8- Yurttaşlık: Yurttaşlık fikri modern devlet yapısında anahtar unsurlardan biridir. Yurttaşın devlet faaliyetlerini oluşturan bir özne-nesne olması modernitenin belirleyici unsurlarındandır. Modern çağın belirleyici ideolojilerinin sönmüşlüğüyle birlikte yurttaşlık düşüncesi yaşamla yeni bir sözleşme olarak biçimlenmiştir. Yurttaşlık her şeyden önce, modern ulus devletin kurucu prensibidir (Pierson, 2011: 175). Yurttaşlık, siyasî söylemin en eski, belki de siyasî topluluk fikrinin kendisi kadar eski bir kavramdır. Yurttaş, siyasî bir topluluğun yaşam düzeninde yer almaya hak kazanmış bir ferttir. Modern dünyada yurttaşlık statüsü, bir katılım hakları karışımı ile bir dizi katılım yükümlülükleri ve görevlerini içerir. Fransız devrimci geleneği yurttaşlık statüsünü evrensel olarak tanımlamıştır. Böylece, yetkilendiren, hak temeline dayalı, demokratikleşme ile yakından ilintili, evrensel ve modern ulus devlette giderek daha etken bir rol oynayan bir yurttaş imgesi oluşmuştur (Pierson, 2011: 45-46).

9- Vergilendirme: Eski zamanlarda; hükümdarın daha alt sınıftan birine, ya satarak ya da ödüllendirerek, yerel halktan alabildiği kadar kaynak toplama yetkisi verdiği tarım sektörüne bağlı bir vergilendirme yöntemi yaygındı. Anadolu’da Selçuklular ve Osmanlılar döneminde uygulanan tımar, dirlik veya ikta denilen sistem bunun en güzel örnekleriydi. Varlıkların gizlenmesi ve bir yerde stoklanması, bu tür vergi toplama yöntemlerinden kaçmak için başvurulan yöntemlerdi. Ancak modern dönemde devlet tarafından, gelirleri, toplanan vergi ile ilişkilendirilmeyen memurları aracılığıyla, eşit ve genel olarak uygulanan bir vergilendirmeden bahsediyoruz. Devletin, üzerine aldığı görevleri ve birtakım işlevleri yerine getirebilmek için vergilendirmeye başvurması gerekir. Modern devlet önemli ve sürekli bir vergi geliri olmadan var olamaz (Pierson, 2011: 48).

Modern devletin ortaya çıkmasından evvelki tarih, mâkûl olmayan vergi uygulamalarına karşı “vergi ayaklanmaları” ve “köylü isyanlarıyla” doludur. Modern devletin doğuşu ile, vergilerin konması da, onlardan kaçınma da daha sistematik bir hal almıştır. Yeni ortaya çıkan devletlerin, gelirlerini arttırma ihtiyacı, daha etkin bir polis teşkilatını doğurmuştur. İdarî, askerî ve yargısal denetimin yanında, malî denetim de modern devletlerin ortak özelliğidir. Ancak modern devlet, diğer eylemlerinde olduğu gibi sadece şiddete dayanarak vergi toplayamaz, çünkü bu tür bir itaatin maliyeti, daha düşük verimlilik olacaktır. Dolayısıyla modern devletin vergilendirme rejiminin meşrû olarak görünmesini sağlamak için ciddi bir kaygı oluşmaktadır (Pierson, 2011: 51).

MODERN DEVLETTE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

Modern devlette sivil-asker ilişkileri konusunun daha iyi anlaşılması için siyasî modernleşmenin boyutları üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Modernleşmenin iktisadî, sosyolojik, siyasî, psikolojik ve entelektüel boyutları mevcuttur. Modernleşmenin siyasî boyutunun tarifinde, çoğunlukla modern ve geleneksel siyasî sistemler arasındaki farklılıklar ele alınır. Geleneksel ve modern siyasî sistemlerin ana özellikleri tespit edilir ve geleneksel sistemlerden modern sistemlere geçiş aşaması siyasî modernleşme olarak adlandırılır. Bu bakış açısıyla, modern bir toplumda siyasî modernleşmenin boyutları üç başlık altında toplanabilir (Çam, 2002: 224-225):

İlk olarak, siyasî modernleşme politik otoritenin rasyonelleşmesidir. Bu, siyasî otoritenin dinî, ailevî, etnik ve geleneksel siyasî otoritelerin önüne geçmesini ifade eder. Politik otoritenin rasyonelleşmesi, ülke kaynaklarının optimal kullanımını, politikaların daha akılcı olmasını, politik hedeflerin ve

vaatlerin akla uygunluğunu, bilimsel bilgiden ve teknolojiden problemlerin çözümünde yararlanılmasını, politik karar alma mekanizmalarının, hem ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısına hem de uluslar arası politik, toplumsal ve ekonomik yapıya uygun hareket etmelerinin sağlanmasını ve bu süreçte ahlâkî erdemlerle davranmalarını da içine alır. Siyasî otoritenin karar verme aşamasında bütün bu noktaları birleştirmesi önemli olmaktadır. Modern-demokratik toplumlarda siyasî karar alma mekanizmaları merkezîleşmiş, keyfi yöntemlerden uzaklaşmış, gelenekten gelen otorite zayıflamıştır.

İkinci olarak, siyasî modernleşme toplumsal grupların siyasî katılmadan daha öte, politikaya ve yönetime katılmalarıdır. Modern devleti geleneksel devletten ayıran en önemli özellik, halkın geniş çapta politikaya katılması, siyaset tarafından etkilenmesi ve büyük gruplar içinde etkinleşmesidir. Bu boyuttaki modernleşmeyi, modern katılımcı kültürün siyasî parti ve gruplar aracılığıyla kişilerin siyasî sürece katılımının arttırılması, kişinin geleneksel toplum ferdinden farklı olarak kendi kabiliyet ve gücünün şuurunda ve değişimden yana olması, üretken insanın kendi sosyal gerçekliğini kendisinin belirleyebileceğini kavraması, rasyonel ve hukukî meşruiyetin halkın egemenliğine dayanması şeklinde açıklayabiliriz.

Son olarak, siyasî modernleşme yapısal ve fonksiyonel bir değişimdir. İdarî, hukukî, askerî ve bilimsel alanlar, siyasî alanlardan ayrılır ve bağımsız uzmanlaşmış organlar, bu görevleri yerine getirmek için kurulurlar. Her kurum, kendi kuruluş amacına ve yapısına uygun fonksiyonu yerine getirir. Modernleşmenin bu boyutu, modern devletin siyasî, idarî ve hizmetle ilgili kurumlarının uzmanlaşması ve kendi görevlerinde ilerleme kaydetmelerini ifade eder.

Siyasî modernleşmenin bu boyutları ve özellikle son boyutu üzerinde düşünülürse, modern bir devlet, bir sınıfı ötekilerden daha mutlu kılmak için değil, bütün topluma birden mutluluk sağlamak içindir. Platon'un tabiriyle, "heykelin her yerine en yakışan rengi koymaya, heykelin bütünüyle güzel olmasına çalışmak" gerekir. Toplumda her sınıf yerinde ve kendi ağırlığında, kendine özgü rengiyle güzeldir. Memurlar, işçiler, çiftçiler, bürokratlar, sanatçılar, bilim adamları, tüccarlar, siyasetçiler ve devlet adamları gibi askerler de kendi mesleklerini yapmalıdırlar. Askerlerden başkasının, onların işine katılmaması gerektiği gibi askerlerin de başka sınıfların işlerine katılmaması gerekir. Kanunların ve toplumun koruyucuları olan askerler, asker olmadan asker geçinirlerse, devlet, zamanla gücünden çok şey kaybedecektir (Platon, 2010: 116).

Silahlı kuvvetler çok özel bir çeşit siyasî kurumdur. Orduyu öteki kurumlardan ayıran ve ona, sivil örgütlenmelere oranla farklı, hatta bazen ezici bir avantaj sağlayan dört sebep söz konusudur (Heywood, 2007: 534-535):

1) Savaş amaçlı kurulan bir örgüt olarak ordunun, gerçek bir silahlanma tekeli ve bunun sonucu olarak cebredici bir güç elde etmesidir. Silahlı kuvvetler bir rejimi devam ettirme veya yıkma kudretine sahip olduğundan onun sadakati devletin ayakta kalması için mecburidir.

2) Ordu, bir rütbe hiyerarşisi ve kesin itaat geleneğiyle yetiştirilmiş, katı örgütlenmenin hâkim olduğu, iyi disiplinli bir organdır. Bu bakış açısıyla silahlı kuvvetler Weberyen bürokrasinin iyi bir örneğidir. Bu, esnekliği bertaraf eden, inisiyatif kullanmayı zorlaştıran yenilik yapma hevesini kıran bir durum olsa da silahlı kuvvetlere inanılmaz derecede bir organizasyon verimliliği sağlar.

3) Silahlı kuvvetler daima fark edilir bir kurum kültürü ve değerler sistemi ile personelini savaşıma, öldürmeye ve hatta ölmeye güdüleyen bir takım ruhu ile motive eder. Bu da hatırı sayılır bir etkinlik ve güç doğuran önemli sebeplerdendir.

4) Ordunun, devletin güvenlik ve bütünlüğünü emniyet altına aldıkları için, millî menfaatlerin korunduğu yer olmaları manasında, genellikle siyasetin üzerinde görülmeleri ve çoğunlukla da kendilerini öyle görmeleridir. Bu, silahlı kuvvetlerin önemli bir statü kazanmalarına ve saygı görmelerine fırsat verir. Özellikle bu durum, kendilerince önemli millî menfaatler tehdit altında olduğu zaman, askeriyenin siyasî hayata müdahale etme eğilimini artırır.

Huntington'a göre, "Askerlik mesleği uzmanlık gerektirir ve sınırlı bir yapıya sahiptir." Bu mesleğin mensupları kendi sahalarında uzmanlaşmış bir yetkinliğe sahipken, alanları haricinde bilgi ve yeterlilik noksanları vardır. Askerlik mesleğinin devletle, sivil bürokrasi ve siyasetle ilişkisi bu doğal işbölümü üzerine kurulmuştur. Bu işbölümü ilişkisinin özü, askerî uzman ile siyasî uzman veya devlet adamının değişik yetkinlik alanları ile alâkalıdır. Askerlik biliminin 19. yüzyılda profesyonelleşmesinden sonra bir insanın her iki alanda da faaliyet göstermesi imkânsız hale gelmiştir (Huntington, 2004: 99).

Modern askerî sistemin doğası üzerinde kafa yorarken iki unsur ayrılmalıdır: Birisi askerî personelin, hükümetin yüksek kurullarını ne kadar oluşturdukları ya da egemen parçası olduklarıdır; diğeri ise silahlı kuvvetlerin

polisle birlikte kullandığı şiddet ve zor kullanma araçları tekelinin idarî gücü sürdürmede dolaysız olarak ne kadar kullanıldığıdır. Askerî liderlerin belli başlı rollere sahip olduğu hükümetler genellikle içerisinde şiddet araçları tekelinin çokça baskıcı bir şekilde kullanıldığı hükümetlerdir (Giddens, 2008: 325).

Siyaset, askerin yetkinliğinin kapsadığı sahanın dışındadır ve askerlerin siyasete katılması, meslekî yetkinliklerini gölgelemek, meslek içinde bölünmeler meydana getirmek ve meslekî değerlerin dış değerlerle ikame edilmesine yol açmak suretiyle profesyonelliklerini gölgeler. Askerlik bilimine ait olan siyasî alana tabi olduğu kadar, ondan bağımsızdır ve öyle olmalıdır da. Savaşın siyasî gayelere hizmet etmesi gibi, askerlik mesleği de devletin amaçlarına hizmet eder. Ancak devlet adamı askerlik mesleğine, onun bütünlüğüne ve faaliyet alanına saygı göstermelidir. Askerlerin, bir siyasî uzman olarak, devlet adamından siyasî rehberlik beklentisi içinde olma hakkı vardır. Bu özerk meslek siyasî amaçlara kayda değer şekilde tâbi olduğunda, ancak o zaman sivil denetimden söz etmek mümkün olabilir (Huntington, 2004:100).

Gelişmiş ülkelerde, silahlı kuvvetler hem farklı bir profesyonel grup olarak uzmanlaşmış eğitimleri sayesinde ayrı olmaya yatkındırlar, hem de aynı zamanda doğrudan kontrol edemeyecekleri çeşitli üretici ve idarî kaynaklara bağlıdırlar. İdarî ve siyasî uzmanlık, hükümetin ya da ekonominin asker tarafından yönetilmesini engelleyen bir faktördür. Çoğulculuk yönündeki kuvvetli baskı da bir değeridir (Giddens, 2008: 324)

Demokratik rejimlerde asker, seçilmiş sivil otoriteye tabi olarak görev yapar. Görüşlerini, tek tük istisnaları dışında, kamuoyu önünde değil, devletin ilgili platformlarında açıklar. Asker sanki partiymiş, devlet içinde devletmiş gibi çalışmaz. Eğer çizgiyi aşan, demokratik gelenek ve kuralları umursamayan olursa da kendisine kapı gösterilir, sivil hayatta başarılar dilenir (Cemal, 2001).

Türkiye’de demokratik bir anayasa düzeninin kurulmasını engelleyen önemli faktörlerden biri, asker-sivil ilişkileridir. Asker-sivil ilişkilerinin demokratik modeli, askeri makamların, parlamento ve hükümet gibi seçilmiş organların kararlarına tabi olmasını gerektirmektedir. Türkiye’de ise bu modelin tam aksine parlamento ve hükümet gibi seçilmiş organlar izleyecekleri politikalar konusunda askeri makamların icazetine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de hâkim olan sistemi, askeri vesayet veya vesayet demokrasisi olarak tanımlamak mümkündür. Bu tür bir sistemin oluşumunda diğer faktörler yanında en önemli etken, askeri müdahaleleri takiben kabul

edilen anayasa hükümlerinin, askeri makamlara çeşitli yetki ve ayrıcalıklar sunmasıdır. İlk kez 1961 Anayasası ile kabul edilen bu yetki ve ayrıcalıklar, 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerini takiben genişletilmiştir. Bu yetki ve ayrıcalıkların bir kısmı 1999, 2001 ve 2004 Anayasa değişiklikleri ile ortadan kaldırılmışsa da, Türkiye’de asker-sivil ilişkilerinin demokratik modele uygun bir görüntü sergilediğini öne sürmek mümkün değildir (Erdoğan ve Yazıcı, 2011: 28).

TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ: 2000-2012 YILLARI

2000’li yılların yaklaşık ilk on yılında gerçekleştirilen bütün gelişmeler ışığında iki tespit yapmak mümkündür: *İlk olarak*, Türkiye’deki milli güvenlik odaklı model ve askerî vesayet sistemi tam anlamıyla bir izlek bağımlılığı⁵ sergilemektedir. Başka bir deyişle sistem, içindeki bir parçada veya koşullarda yapılan değişikliklere zaman içinde tepki verecek ve yeni yöntemlerle eskisi kadar etkin olmasa da aslına dönecek güce ve esnekliğe sahip olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu tespitiye yol açan en önemli örnek, AB adaylık süreci doğrultusunda Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) yapısında gerçekleştirilen tüm reformlara rağmen, görünürde gerçekleşen sivilleşmenin işleyişe yansımaysıdır. Millî Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)’nin hazırlanışı ve içeriği, MGK toplantılarının gündemleri ve bildirimlerindeki söylem, bu toplantıların basında yer alma ve toplum tarafından algılanma şekli değerlendirildiğinde, sadece kurumsal yapıdaki değişikliğin, MGK’nın özellikle son yirmi yılda üstlendiği rolde gerçek bir dönüşüm yaratmadığı net olarak görülmektedir. *İkinci tespit ise*, Türkiye’de güvenlik odaklı anlayışın, değer ve uygulamaların büyük ölçüde benimsendiğidir. Bunun en önemli yansıması, oluşturulan yeni kurumlar yoluyla görünürdeki sivilleşme çabasının altında milli güvenlik siyasetinin bir kurumdan diğerine transfer edilebildiğini ortaya çıkaran örneklerdir. Bu siyasetin kendini var etme çabasının en önemli yöntemlerinden bir tanesi, gizli mevzuat aracılığıyla oluşturulan, kamuoyunun nüfuz etmesine imkân tanınmayan bir güvenlik alanının oluşturulmasıdır. Görünürde gizli yönetmelikler, genelge ve protokollerle korunan bu alanın özerk niteliğinin, siyasi iktidarlarca değiştirilmeye çalışıldığını gösteren bir emare yoktur. Aksine, sivilleşme hamlelerinin bir bölümü yeni gizli mevzuatla gölgelenmektedir (Akay, 2009: 23).

⁵ *İzlek Bağımlılığı*: Genel yapıya kilitlenme, girilen yoldan vazgeçememe durumu. Patika Bağımlılığı. “Path-dependency” kavramından tercüme.

Askerin Sivil Hayata Müdahale Alanları

Türkiye’de silahlı kuvvetler, MGK ve medya yoluyla *siyasette*, vakıflar ve Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) sayesinde *sanayi ve ticarete*, askerî yargı ayrıcalığıyla da *yargıda* etkili roller üstlenmiş bulunmaktadır. Mevcut durumda, mecburî askerlik, sivil-demokratik bir kültür yerine askerî değerleri ve bütün bunları şekillendiren bir lâiklik ve ulusalcılık anlayışını toplumsallaştırmakta, savunma harcamaları üzerinde meclis denetimi tam olarak oluşturulamamaktadır. Dolayısıyla, AB sürecinde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) statüsünün ve işlevlerinin demokratikleştirilmesi, yapılması gerekli düzenlemelerden biri olarak durmaktadır (Yıldız, 2006: 12). Türkiye’de 2000-2012 yılları arasında ve öncesinde sivil-asker ilişkilerinde baskın bir güç olan TSK, siviller üzerindeki etkisini değişik enstrümanlar kullanarak ve farklı kanallardan sağlamaktaydı. Askerin siyasî hayata, demokratik ve sivil gidişata müdahalesini görülebildiği alanlar şunlardır:

1. İdarî ve Siyasî Alan

Millî Güvenlik Kurulu ve Yüksek Askerî Şura’daki (YAŞ) etkinliklerini kullanarak, kendilerine yakın siyasî ve idarî görevleri olan kişiliklerin desteğini alarak *idarî ve siyasî alanda* etkili bir müdahalede bulunmaktadır.

2009 yılında yapılmış bir analizde o günlerin sivil-asker ilişkileri açısından göze çarpan manzarası şöyle özetlenmektedir (Akay, 2009: 5):

1) 2000’li yıllarda başlayan, özellikle MGK’yı kapsayan reform süreci kurumun sivilleşmesi için önemli düzenlemeler içermiş olsa bile, MGK hâlâ iç ve dış tehditleri de içeren sınırları tahmin edilemez bir tarif üzerinden hareket eden, büyük bir alanda resmi politikaların üretildiği bir merkez fonksiyonu görmektedir.

2) MGK Genel Sekreterliği’ndeki sivilleşmeye rağmen, medyaya yansayan bazı görevlendirmeler, silahlı kuvvetlerin ağırlığını koruduğuna işaret etmektedir.

3) TSK’nın siyasî alanda kullanmaya başladığı resmî olmayan mekanizmalar ve hâlâ yargı sürecinde olan doğrudan müdahale ve toplum mühendisliği girişimi iddiaları, vesayet anlayışının değişmediğine işaretler.

4) Ordunun kendi iç yapılanmasındaki tüm yetkilerin tek elde tutulduğu merkeziyetçi anlayış ve özerklik, yapılan bazı düzenlemelere rağmen hâlâ büyük oranda korunmaktadır.

5) İç güvenlik alanında bazı gizli yönetmelikler, hukukî dayanağı belirsiz birtakım uygulamalar ve kurumlar arasındaki yetki ve sorumluluk karmaşası yüzünden bu alanın militarizasyonu devam etmektedir.

2. Hukukî Alan

Her şeyden önce, Türkiye’de askerlerin sivil otoriteye tâbi kılınmamasının arkasında, askerlerin yönetimi ele geçirdikleri zaman, sivil yargıya paralel askerî bir yargı sistemi kurmaları yatmaktadır. (27 Mayıs 1960 darbesiyle askerî yargı ve Askerî Yargıtay ilk kez anayasal bir kurum haline getirilmişti. 12 Mart 1971 darbesiyle YAŞ kararları yargı denetimi dışında bırakılmıştı. En önemlisi de askerî güç Askerî Yüksek İdare Mahkemesi adıyla bir Askerî Danıştay oluşturmuştu.) Böylece asker kendisini, sistemi denetleyen ama sivil otoriteye kendisini denetletirmeyen bir konuma getirerek âdeta “devlet içinde devlet” oldu. Asker kendi mahkemeleriyle kendini sivil yargıdan kopardı. Askerî mahaldî, askerî görevdi gibi alanı özellikle geniş tutulan tariflerle kendi emir komuta zinciri içinde sadece kendisi için idarî ve cezaî bir yargı alanı oluşturdu (Cemal, 2010: 348)

Askerî vesayet, 2004 yılında kaldırılan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM), 12 Eylül 2010 referandumuyla yapılan anayasa değişikliğiyle yapısı değiştirilen Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) ve Anayasa Mahkemesi (AYM) yoluyla sivil ve siyasî hayata müdahale ettiği gibi, kendine özgü bir askerî yargı sistemi kurarak, meslekî olmayan fiillerde bile, askerî personelin sivil mahkemelerde yargılanmasının da önüne geçmişti.

3. Ekonomik Alan

Askerin ekonomik alandaki etkisi iki şekilde olmaktadır: *İlki*; askerî vesayet sistemi inşa edilirken, ordunun bazı ticari faaliyetler yapmasına imkân verecek, üstelik de bunları yaparken kendisine vergi muafiyetleri gibi bazı avantajlar sağlayacak düzenlemeler yapılmış olmasıdır. *Diğeri ise*; ordunun harcamalarının yeterince şeffaf olmaması, öteki kamu kurumlarının harcamaları gibi denetlenememesi, ilgili mevzuatın veya teamülün Sayıştay’ın ve meclisin denetimine müsaade etmemesidir.

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK): Ordunun OYAK üzerinden, kolektif bir sermaye grubu olarak hareket etmesi ve üretim, hizmet, ticaret ve finans sektörlerinde doğrudan yatırımlara sahip olması Türkiye’de militarizasyonun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Akça, 2010: 17).

Savunma Harcamalarının Denetlenememesi: TSK'nın personel, organizasyon, istihbarat, eğitim ve lojistik hizmetler konularındaki öncelik ve ilkeleri yalnızca Genelkurmay tarafından belirlenir. Hükümet gerekli fonları sağlayarak bunları onaylamakla yetinir (Ünsaldı, 2008: 242).

4. Medya Alanı

TSK, ihtilâl sonrasında, yönetimi elinde tutmaktan vazgeçip, yerine, kendi belirlediği Millî Güvenlik Siyaseti'ni uygulayacak politikacılara da bu programları dayatmaktadır. Bu konuda en yakın yardımcısı da akredite medya ve sivil bürokrasi olmaktadır (Balcı, 2000: 241).

TSK, kendine yakın medya organlarının ertesi gün atılacak manşetlerine bile müdahale etmiş ve yönlendirmiştir. Ayrıca, insan hakları savunucularına, gazetecilere ve akademisyenlere karşı adli işlemler ve tehditler, akademik çevreler de dâhil olmak üzere ülke genelinde bir sansür atmosferinin doğmasına yol açmıştır. Bunun ardından, Genelkurmay Askeri Savcısı adına hareket eden Cumhuriyet Savcısının talimatıyla Nokta Dergisi'nin merkezine polis baskını düzenlenmiştir. Askeri konularda basın özgürlüğü Genelkurmay'ın bir iç yönergesiyle sınırlandırılmıştır. Söz konusu yönerge, orduya karşı en eleştirel gazetecilerin askerî kabul ve brifinglere davetini men etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2007: 14).

Türkiye'de Askerî Vesayet Kurumları

Türkiye'de 2000'li yıllarda askerın sivil hayata ve siyasete müdahale etmesine imkân sağlayan, vesayetın kurulmasını ve devamını sağlayan başlıca kurumlar şunlardır:

1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Milli Güvenlik Kurulu (MGK), 1961 Anayasası'yla oluşturulmuş anayasal kurumlardan biridir. 1961 anayasasının 111. maddesinde düzenlenen MGK sayesinde silahlı kuvvetler, hükümetlerin takip edeceği politikaları yönlendirme, belirleme ve kontrol etme gücüne sahip oldu. Anayasada bu kurulun yetkisi "görüş bildirmek" ile sınırlı tutulmuştu, yani kurulun görüşleri hükümetler açısından tavsiye niteliğindedi. Ancak hukukî durum böyle olsa da uygulamada süreç çok farklı gerçekleşti. Hükümetler, MGK'da dile getirilen düşüncelerin ordunun iradesi olduğunu biliyorlardı; bu sebeple TSK ile çelişmemek ve orduyu karşılarına almamak için kurulun tüm kararlarına uyma yoluna gittiler. Böylece MGK aracılığıyla silahlı kuvvetler, daima devletin genel düzeni içerisinde ve işleyişinde etkili oldu (Coşkun, 2011: 15).

1961 Anayasası ile kurulmuş olan *MGK*, millî güvenlik politikasının oluşturulması ve uygulanmasında çok önemli bir rol oynar ve ayrıca geniş kapsamda siyasî konuları ele alır. Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan *MGK*'ya Cumhurbaşkanı başkanlık eder. *MGK*'nin kararları, hukuken bağlayıcı değildir, fakat hükümetin siyaseti üzerinde çok etkilidir. Bu kurumun varlığı, temel bir demokratik yapıya rağmen, Türk anayasasının, ordunun sivil bir rol oynamasına ve siyasî hayatın her alanına müdahale etmesine imkân verdiğini göstermektedir. Türkiye'de kamu otoritelerinin örgütlenişi, demokratik bir sistemin temel özelliklerinin çoğuna sahiptir. Otoriteler, genel olarak, AB müktesebatıyla uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama kabiliyetinde olan ehil bir idareye sahiptirler. Ancak, çeşitli faktörler, bu otoritelerin, Avrupa Birliği'nin üye devletlerindeki gibi işlenmesine engel olmaktadır. En başta *MGK*, ordunun siyasî hayatta oynadığı büyük rolü gösterir. Ordu sivil denetime tabi değildir ve hattâ bazen büyük çaplı bazı baskı uygulayıcı askerî operasyonlar gerçekleştirdiğinde, hükümetin bilgisi olmaksızın hareket ettiği görülmektedir (Avrupa Komisyonu, 1998: 11-12).

Demokratik ülkelerde, güvenlik politikalarının oluşturulması ve yürütülmesinden hükümetler sorumludur. Bunun en önemli nedeni, hükümetlerin demokratik "hesap verebilirlik" ilkesi gereğince icraatlarından dolayı parlamentoya ve seçimlerde de halka karşı sorumlu olmalarıdır. Hükümetler bir yandan ülke içinde güvenlik ve asayişin sağlanması için gerekli tedbirleri almak, diğer yandan dışarıdan gelecek tehditler karşısında ülkeyi savunmak bağlamında politikalar geliştirip uygulamakla yetkili ve sorumludurlar. Siyasal iktidar, güvenlik ve savunma politikalarının oluşturulmasında elbette bürokratlar ve uzmanlardan teknik destek alacaktır, ancak siyasi karar ve sorumluluk son tahlilde hükümete aittir. Hukuksal düzlemde hükümete, güvenlik ve savunma politikalarını belirleme, değiştirme ve uygulama yetkisini anayasa ve yasalar vermektedir. Nitekim 1982 Anayasası'nın 117. Maddesine göre "Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur." Aynı şekilde, Anayasa'nın 118. maddesi de, 3 Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliği ile Milli Güvenlik Kurulunun (*MGK*) görevini "Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonunun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildir(mek)" olarak belirlemektedir. *MGK*'nın "Devletin varlığı ve bağımsızlığı,

ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir.” Şu halde milli güvenlik konusundaki kararların alınması ve uygulanması yetkisi Bakanlar Kuruluna aittir. Ancak bu anayasal duruma rağmen uygulamada sivil-asker ilişkilerinin farklı bir eksende şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda, milli güvenlik siyasetinin belirlenmesinde hükümetlerden ziyade askerî bürokrasi etkili olmaktadır (Arslan, 2006: 22).

Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de MGK vardır. Kurul Cumhurbaşkanı’nın başkanlığında sivil ve askerî üyelerden oluşmaktadır. Sivil üyeler, Başbakan, İç ve Dış İşleri Bakanları, Savunma Bakanı ve gerektiğinde ilgili bakanlardan; askerî üyeler ise, Genelkurmay başkanı ile kara, hava, deniz ve jandarma kuvvet komutanlarından oluşuyor. MGK’nın oybirliği ile aldığı kararları, hükümete tavsiye niteliğindedir. Kurulun her türlü askerî ve sivil alandaki uzmanı kullanma yetkisi vardır. Bu uzmanların kuruluş kararları üzerindeki etkileri büyüktür. Yıllardır, Genelkurmay’ın tavsiye niteliğindeki kararlarının, hükümetin kararları olduğu gözlemlenmektedir (Cornell, 1998: 89).

2. Yüksek Askerî Şura (YAŞ)

YAŞ, Genelkurmay Başkanlığı’nın yardımcı bir kuruluşudur ve sadece barış zamanlarında görev yapar. YAŞ’ta Başbakan ve Milli Savunma Bakanı dışındaki bütün üyeler askerdir; Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ile bütün orgeneraller ve oramiraller YAŞ’ın üyesidirler. Şura’nın başkanı Başbakan’dır. Başbakan bulunmadığında Şura’ya Genelkurmay Başkanı başkanlık eder. YAŞ üyelerinin terfi işlemleri ile ilgili konulardaki oy hakkı ve değerlendirme notları eşdeğerdedir. 1972 yılında çıkarılan 1612 sayılı YAŞ’ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 3. maddesine göre YAŞ’ın üç temel görevi vardır (Coşkun, 2011: 30):

1. Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan askeri stratejik ana fikirle ilgili olarak görüş bildirmek.
2. Silahlı kuvvetlerle ilgili önemli kanun, tüzük ve yönetmelik taslakları hakkında görüş bildirmek.
3. Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı’nın isteği üzerine görüş bildirmek.

Anlaşıldığı gibi YAŞ'ın esas görevleri istişarî bir nitelik taşımaktadır. Esasen, tayin, terfi ve atamalar hususunda YAŞ'a doğrudan bir görev verilmiş değildir. Ancak kuruluş kanununun 3/e maddesinde belirtilen “diğer kanunlarla verilen görevleri yapmak” hükmüne dayanarak, 926 sayılı TSK Personel Kanununun ilgili maddelerinde yapılan göndermelerle YAŞ; terfi, tayin, atama ve meslekten çıkarmalarla ilgili idarî ve hukukî düzenleme yapabilmektedir (Coşkun, 2011: 31).

Türkiye’de silahlı kuvvetlerin siyasî ve kurumsal özerkliğini güçlendiren en önemli yapılardan biri olan YAŞ, 12 Mart Muhtırası sonrasında ara rejim döneminde 1612 sayılı Kanun’la kurulmuştur. YAŞ'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’a göre, şûranın üyeleri Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, Kuvvet Komutanları, Ordu Komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı ile Silahlı Kuvvetler bünyesinde bulunan orgeneral ve oramirallerdir. Başbakanın başkanlığında senede iki defa olağan olarak toplanan YAŞ, diğer kanunî görevlerin yanında, ordu mensupları ile ilgili terfi, tayin ve disiplin tedbirlerini karara bağlamaktadır. 1612 sayılı Kanun’un 2. maddesi, “YAŞ üyelerinin terfi işlemleri ile ilgili konulardaki oy hakkı ve değerlendirme notu(nun) eş değerde” olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Kanun’un 5. maddesine göre “kararlar toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğu ile alınır. Oylarda eşitlik halinde başkanın katıldığı tarafın oyları geçerli sayılır. Oylama işlemi aksine bir karar alınmadıkça açık olarak yapılır.” (Arslan, 2006: 25).

YAŞ toplantılarında Başbakan ve Milli Savunma Bakanının “disiplinsizlik” gerekçesiyle bazı personelin silahlı kuvvetlerden uzaklaştırılması kararlarına muhalefet şerhi koymaları ortaya ilginç bir durum çıkarmaktadır. Anayasal olarak hükümete bağlı bir kurumun disiplin kararlarının Başbakana rağmen alınması, YAŞ Kanunu’na uygun olsa bile, kurum üzerinde demokratik kontrolün varlığı ve kurumun siyasal otoriteden bağımsız hareket edebildiği konusunda kuşku uyandırmaktadır. Ayrıca, 2011 yılında Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanının istifa edip emekliliklerini istemeleriyle oluşan krize kadar, YAŞ toplantılarına Başbakan başkanlık ettiği halde, Genelkurmay Başkanı’nın diğer üyelerden ayrı olarak Başbakan’ın yanında adeta “eşbaşkan” gibi oturması siyasî otorite ile askerî otoritenin “eşit” oldukları görüntüsü veren sembolik bir durum olarak göze batıyordu. Daha da önemlisi, 12 Eylül 2010’da yapılan referandumdan önce, YAŞ kararlarının Anayasa’nın 125. Maddesi gereğince yargıya kapalı olması, güvenlik sektörünün önemli bir kurumunun hukukî denetimden de muaf

olduğunu göstermektedir. Oysa idarenin her türlü eylem ve işleminin yargısal denetime açık olması kuralı, hukuk devleti olmanın en önemli göstergelerinden biridir (Arslan, 2006: 26).

3. Genelkurmay Başkanı'nın Anayasal Konumu

1982 Anayasası genel olarak incelendiğinde, bu Anayasa'nın TSK'yı yasama, yürütme ve yargı organları yanında adeta *dördüncü bir kuvvet* olarak düzenlediği izlenimi uyanmaktadır. Kanunlar ve yönetmeliklerin TSK'ya sunduğu diğer yetki ve ayrıcalıklar ile karar alma sürecinde ortaya çıkan münferit olaylar düşünüldüğünde, TSK'nın siyasal düzenin en güçlü aktörü olduğu algısı daha da derinleşmektedir. Demokratik bir anayasa düzeninin kurulması, her şeyden önce bu anormal görüntünün sona erdirilmesini, TSK'nın devletin idari yapısı içinde yer alan diğer kuruluşlarla eşdeğer bir statü içinde düzenlenmesini gerektirir. Halen Başbakanlık'a bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmalı, bu kurumun, normal bir demokrasi ile bağdaşması mümkün olmayan yetkileri sona erdirilmelidir. Genelkurmay Başkanı'nın Bakanlar Kurulu tarafından atanması, yüksek rütbeli subayların terfiinde nihai yetkinin Bakanlar Kurulu'nda olduğu TSK ile işbirliğine dayanan bir sistemin benimsenmesi gerekmektedir. Bugün olduğu gibi, Jandarma Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığı'na bağlı olması kuralı muhafaza edilmeli, ancak bu Komutanlık bünyesindeki tayin ve terfiiler sivil makamların kararlarına tabi kılınmalıdır (Erdoğan ve Yazıcı, 2011: 28).

Genelkurmay Başkanlığı TSK için bir zirvedir ve kendi altında kurulu, askerî, hukukî ve ekonomik yapısıyla gücü kendisine bir mıknaş gibi çeker. Kendi kendisini denetler, ama kendini dışarıya, sivil siyasî otoriteye denetletmez. Bu yapısıyla Türkiye'de sivil siyasî otorite üzerinde, sistem üzerinde vesayetini kurmuş ve bugüne kadar devam ettirmiştir (Cemal, 2010: 354).

Mareşal Fevzi Çakmak 21 yıl boyunca, son derece etkin ve güçlü bir komutan olarak Genelkurmay makamında oturmuştu. Hiç bir makama ve kişiye hesap vermeden, hiçbir bakanlık veya kuruma bağlı olmadan "özerk" bir konumda görevini sürdürmüştü. Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılmasından sonra hükümet, 5 Haziran 1944'de Genelkurmay Başkanı'nın yetkilerini sınırladı ve konumunu yeniden belirledi. Buna göre Genelkurmay Başkanı doğrudan Başbakan'a bağlanıyordu. Bakanlıklarla istediği gibi ve doğrudan yazışma yapma ayrıcalığı ortadan kalkıyordu. Kuvvet Komutanlarının atanması da denetime alındı ve bazı kurallara bağlandı. Daha önce hükümet Kuvvet

Komutanlarını atama işlerine karışmıyordu ve bu konuda Genelkurmay Başkanı tek yetkiliydi (İba, 1998: 160).

Ordunun yönetimini hükümetin denetimine sokmak için atılan bu ilk adımdan sonra, 30 Mayıs 1949'da çıkarılan kanunla temel bir değişiklik yapıldı. Genelkurmay Başkanı doğrudan Milli Savunma Bakanı'na bağlandı ve bu bakanlığın bir parçası haline getirildi. 1944'de atılan bu ilk adım Fevzi Çakmak'ın ayrılmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunu gidermeye yönelik palyatif⁶ bir tedbirdi. Fakat bu ikinci adım askeri otorite ve sivil otorite ilişkisinde, Batı'daki klasik burjuva devletlerinde olduğu gibi bir durum oluşturuyordu. Çünkü bu yeni durum Türkiye'de ilk kez askeri otoriteyi sivil otoriteye tabi hale getiriyordu. Kural olarak askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması Batı'daki demokratik mücadeleler sonucu, birtakım tarihi gerçeklerden doğmuştu. Birçok modern demokratik devlette kabul görmüş olan bu kural, kaynağını 1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Beyannamesi'nden alıyordu. Bu beyanname "Her halükârda askeri kuvvet, kesin surette sivil idareye tabi olacaktır." tespitini yapıyordu (İba, 1998: 161).

William Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset adlı kitabında, Genelkurmay Başkanı'nın anayasal konumunun tarihî açıdan değişimini şöyle özetliyor (Aktaran: Coşkun, 2011: 18):

"1944 yılında Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olmasından sonra zamanın CHP Hükümeti, doğrudan Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olan Genelkurmay Başkanı'nı Savunma Bakanı'na karşı sorumlu hale getirmek için bir girişimde bulundu. Çünkü Çakmak döneminde, "devlet içinde bir tür özel imparatorluk statüsüne sahip olan" ordu savunma politikasını bağımsız bir şekilde belirliyor, bu konuda hükümete herhangi bir inisiyatif bırakmıyordu. Çakmak'ın ayrılmasını ordunun statüsünü geriletmek için uygun bir fırsat olarak gören hükümetin gayesi, savunma politikası üzerinde etkili bir kurumsal denetimi sağlamaktı. Ancak bu girişim, ordu üst kademesinin yoğun bir muhalefetiyle karşılaştı. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı; ordu -Savunma Bakanı'na değil- Başbakan'a bağlı hale getirildi. Genelkurmay Başkanı, Başbakan'ın önerisiyle Bakanlar Kurulu tarafından atanacaktı. Ancak 1949 yılında CHP, Genelkurmay Başkanının statüsünü yine değiştirdi ve 1944'te Çakmak'ın emekliliği ile başlayan süreci tamamladı. Mayıs 1949'da Meclis'ten geçen bir kanunla,

---

⁶ Palyatif: Geçici.

Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanı'na karşı sorumlu kılındı. Böylece Türkiye'deki pratik, pek çok demokratik ülkedeki pratikle bağdaşır hale getirildi. Savunma Bakanlığı; personel, istihbarat, tatbikat, eğitim ve levazımla ilgili ordunun bütün işlerini Genelkurmay Başkanı vasıtasıyla yürütecekti. Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanı'nın önerisiyle Başbakan tarafından göreve atanacak ve görevden alınacaktı.”

Ancak S. Yazıcı'ya göre 1961 Anayasasının 110/3. maddesi bu duruma son verdi. Anayasa, Genelkurmay Başkanı'nı Başbakan'a karşı sorumlu kıldı ve böylelikle kendisinin devlet düzeni içerisindeki statüsünü yükseltti (Aktaran: Coşkun, 2011: 18). 1982 Anayasası da 117/4. maddesindeki düzenlemeyle Genelkurmay Başkanı'nın sadece Başbakan ile irtibatlı halde bulunan konumunu korudu (Coşkun, 2011: 18).

4. Askerî Yargı

Türkiye'de 22 Mayıs 1930 tarihinde 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu ve 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu kabul edildi. Bu düzenlemelerle, askerlerin yargılanması problemi “kanun” düzeyinde değerlendirildi. Ancak 27 Mayıs Müdahalesi'nden sonra kabul edilen 1961 Anayasası, 1930'larda meydana getirilen bu yapıyı büyük ölçüde değiştirdi. Böylece askerî yargı, adli yargıdan bağımsız, özerk ve adli yargıya paralel bir yargı kolu olarak anayasada düzenlenmiş oldu. Askerî yargı alanında oluşan bu büyük değişimin ana sebebi, darbe yapan silahlı kuvvetlerin darbe ile elde ettiği kazanımlarını koruma altına almak ve ordunun siyasî alana olan müdahalelerini adli yargının yetki ve kontrol alanının dışına çıkarmaktı. 1961 Anayasası ile bir taraftan askerî yargının görev alanı genişletildi, diğer taraftan da Askeri Yargıtay (ve 1971 Anayasa değişikliğiyle) Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) birer yüksek yargı organı olarak anayasal düzenlemeye kavuşturuldu. Böylelikle TSK'nın sistem içerisindeki yeri ve statüsü güçlendirildi. Demokratik siyaset kurumlarına vesayet ederken adli denetimden uzak tutuldu ve korunmuş oldu. 1982 Anayasası, genel itibarıyla, 1961 Anayasasının askerî yargıyla alakalı olarak kurduğu düzeni büyük oranda korudu. Fakat 1980 dönemindeki anayasa koyucu, askeri vesayet ideolojisinin en otoriter ve en devletçi yorumunu esas aldığından, askerin sistem içerisindeki özerk ve üstün konumunu daha da güçlendirme yoluna gitti. İki anayasa birlikte değerlendirilirse (Coşkun, 2011: 20-21):

- 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına nisbetle AYİM'in görev alanının kapsamını daha da genişletti.

• 1961 Anayasasında AYİM Danıştay başlıklı 140. maddenin son fıkrasında düzenlenirken 1982 Anayasasında ayrı bir maddede (157. madde) düzenlendi.

• 1961 Anayasasında, askeri mahkemelerde görevli olan üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olmasını şart koşan bir hüküm bulunuyordu, ama 1982 Anayasasında bu hükme yer verilmedi.

• 1961 Anayasasının 138.maddesinin 5.fıkrasında,“(…) askeri hâkimlerin refakatinde buldukları komutanlarla ilişkilerinin kanunla düzenleneceği” ifade ediliyorken, 1982 Anayasası’nın paralel hükmünde, “(…) askeri hâkimlerin mahkemesinde görevli buldukları komutanlık ile ilişkilerinin kanunla düzenleneceği” belirtildi. Askeri hâkim bakımından, bir komutanın refakatinde olmak ile komutanlığın mahkemesinde görevli olmak arasında önemli bir fark vardır; zira ikinci ifade, emir komuta zincirine ve ast-üst ilişkisine vurgu yapmaktadır (Erdem ve Coşkun, 2009: 7-9)

Askeri yargının bu derece güçlendirilmesi Türkiye’nin demokratik dünyayla özellikle tam üye olmak istediği AB’yle- bütünleşmesine engel olduğundan, askeri yargının görev alanını daraltmayı hedefleyen bazı hukuki iyileştirmeler yapıldı. Ancak bu hukuki iyileştirmelerin yeterli olduğu söylenemez (Coşkun, 2011: 21).

5. Savunma Harcamalarının Demokratik Denetimi

Türkiye’de askerin sivil denetiminin *birinci boyutu*, kendisine ait kapalı bir askerî yargı alanı oluşturmuş olmasıdır. Bu boyut, Türkiye’nin yargı sisteminde, demokrasilerde rastlanmayan bir “iki başlılığa” yol açmıştır. *İkinci boyutu* da askerin malî yapısıdır. Türkiye’de asker yine kendi eliyle kurduğu bir yapıyla malî açıdan da sivil denetimden uzak durmuştur; çünkü bu denetim genellikle göstermelik olarak kalmıştır. TSK, bütçeden edinmek istediği savunma payını koşulsuz elde etmekte, bu payın tutarı ve nasıl harcanması gerektiği, parlamentoda gerçek bir denetime tâbi tutulmamaktadır. Silâh tedariki, personel ataması, tayin, terfî ve cezalandırmalarda, kuvvetlerin dengelenmesi ve eğitim programlarının düzenlenmesinde ve silahların modernizasyonunda yani işlerinde özerk kararlar alabilmektedir (Cemal, 2010: 350-351).

Türkiye’nin savunma harcamaları, gerek harcama kalemleri gerekse bunları gerçekleştiren birimler bakımından oldukça çetrefilli bir görüntü çizmektedir. Buna göre, genel bütçe içerisinde yer alan Millî Savunma

Bakanlığı (MSB), Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı (SGK) gibi oluşumların yanı sıra özel bütçeli Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), ülkenin savunma harcamalarını gerçekleştirmektedir. MSB ve Jandarma Genel Komutanlığı gibi kaynaklardan askerî harcamalar için aktarılan miktarları saptamak nispeten kolayken özellikle TAI, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN gibi ortaklıkları vasıtasıyla savunma sektörü içerisinde yer alan TSKGV'nin ve SSDF'nin gerek bütçelerini gerekse harcamalarını tam olarak belirlemek mümkün değildir. Aynı şekilde, örtülü ödenekten savunmaya ayrılan harcama miktarını da tam olarak saptamanın neredeyse imkânsız olduğu söylenebilir (Beriş, 2012: 23).

Demokratik bir anayasa düzeni, tüm kamu kurumlarının harcamalarının şeffaflığını ve hukuka uygunluk yönünden yargı denetimine tabi olmasını gerektirir. Türkiye'de ise, 1971'de yapılan anayasa değişikliği ile birlikte, TSK harcamaları Sayıştay'ın denetimi dışında bırakılmıştır. TSK'ya tanınan bu ayrıcalık 1982 Anayasası'nın 160. Maddesiyle de muhafaza edilmiştir. Anılan madde 2004 anayasa değişikliğiyle ilga edilerek, TSK harcamalarının şeffaflaşması ve denetlenebilir hale gelmesi konusunda önemli bir adım atılmıştır. Bu anayasal reformu uygulayacak yasal düzenlemeler ise, ancak geçtiğimiz günlerde kabul edilmiştir. Yeni anayasa, TSK harcamalarının şeffaflığı ve denetlenebilirliğini sağlayacak hükümlere yer vermelidir. Sayıştay denetiminin hukuka uygunlukla sınırlı olduğu, bu denetimin yerindelik denetimini kapsayamayacağı unutulmamalıdır. Oysa savunma hizmetlerine yönelik harcamaların hukuka uygunluğu kadar, yerindeliği de önem taşımaktadır. Savunmaya yönelik harcamaların mahiyeti, savunma hizmetlerinin gereği gibi yerine getirilmesinde, askerî ve sivil personelin can güvenliğinin korunmasında hayati bir role sahiptir. Bu nedenle, harcama stratejilerinin teknolojik gelişmeleri dikkate alacak biçimde belirlenip belirlenmediğine yönelik uzmanlarca yapılacak bir tür yerindelik denetimine ihtiyaç olduğu açıktır. Bu amaçla, TBMM'nin Milli Savunma, İçişleri, Plan ve Bütçe Komisyonları'nda uzmanların yer aldığı alt birimler oluşturularak, harcama stratejileri gözden geçirilebilmelidir (Erdoğan ve Yazıcı, 2011: 29-30).

Türkiye'nin savunma harcamaları ile ilgili en büyük sorunun rakamsal büyüklük değil, mevcut bütçenin hazırlanması ve harcamaların denetlenmesi olduğu söylenebilir. Büyük askerî ihaleler, ordunun modernizasyonu, teknoloji geliştirilmesi amacıyla AR-GE çalışmaları gibi savunma harcamalarının en önemli kalemleri genellikle TSKGV ve SSDF gibi bütçe dışı kurum ve

fonlardan desteklenmektedir. Yakın zamana kadar Sayıştay'ın bile bunlar tarafından yapılan harcamaları denetleme yetkisine sahip olmadığı düşünüldüğünde halkın verdiği vergilerin ne amaçla kullanıldığını izleme imkânından yoksun olduğu görülür (Beriş, 2012: 30).

Askerin malî açıdan denetimi yasal olarak Sayıştay'dan geçer. İlke budur. Ancak özellikle darbe dönemlerinde yapılan yasal düzenlemelerle getirilen istisnalar ve gizlilik hükümleriyle Sayıştay denetimi pratikte neredeyse işlemez hale gelmiştir. AK PARTİ hükümeti, 2003-2004 yıllarında AB'ye uyum çerçevesinde, Sayıştay kanununda AB standartlarına uygun bazı düzenlemeler yaptı. Ancak bu da fiilî durumu pek fazla değiştirmede. Çünkü bu defa da kanun uyarınca çıkarılması gereken yönetmelikle ilgili olarak ipe un serildi (Cemal, 2010: 352).

Türkiye'de savunma harcamalarının denetlenmesi bakımından yasama, yürütme ve yargı güçlerinin her birinin farklı aşamalarda görev ve yetki sahibi oldukları görülmektedir. Denetim mekanizmaları, özde, demokratik ülkelerdeki muadillerine benzer yetkilere sahip olmalarına rağmen, uygulamada, bu mevzuatın tanıdığı yetkilerin ne ölçüde kullanıldığı oldukça tartışmalıdır. Ancak özellikle son yıllarda daha gerçekçi ve sonuç alıcı denetimlerin yapılması bağlamında gerekli kurumsal mekanizmaların oluşturulduğu ve mevzuatta bu yönde düzenlemelere gidildiği görülmektedir (Beriş, 2012: 31).

Normalleşme İçin Yapılmış Önemli Düzenlemeler

2000'li yıllarda sivil asker ilişkilerinin normalleşmesi doğrultusunda yapılmış düzenlemeler kısaca şöyle özetlenebilir:

1. 1999-2002 yıllarında birçok olumsuz gelişmeye ve onca uyumsuzluğa rağmen, o yıllarda iktidarda olan üçlü koalisyon hükümeti ve Kasım 2002'de iktidara gelen AK PARTİ hükümeti AB kriterlerine uyum sağlamak amacıyla bir dizi düzenlemeye imza atmışlardır. Bu dönemlerde DGM'lerden askeri üyeler çıkarılmıştır. MGK'daki sivil üye sayısı arttırılmış ve daha da önemlisi MGK, istendiğinde görüş bildiren, bu arada hükümetin bu görüşlere öncelik vermediği ancak değerlendirdiği bir kurul haline getirilmiştir. MGK'nın diğer resmî kuruluşlardan rapor istemek gibi icraî yetkileri elinden alınmıştır. Bu reformlar Türkiye'nin siyasî alanda daha ileri bir düzeye ulaşmaya başlamasının ilk önemli işaretleridir. (Heper, 2011: 310).

2. Ağustos 2004'de, ilk defa bir sivil, MGK Genel Sekreterliği görevine atanmıştır. Bütçede şeffaflığı artırmak amacıyla, Sayıştay'a, askeri ve savunma

harcamalarını denetleme yetkisi verilmiştir. Sivil kurullarda mevcut askerî temsilcilikler kaldırılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2004: 11-12).

3. Ordunun, siyasi hayata müdahale girişimleri ve kamuya yaptığı açıklamalara karşılık, 2007 ilkbaharında yaşanan anayasal krizin sonucu demokratik sürecin üstünlüğünü teyit etmiştir. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) gözden geçirilmiş rolü doğrultusunda toplanmaya devam etmiştir. MGK'nın toplam personel sayısı 305'ten 224'e, askerî personel sayısı 26'dan 12'ye düşmüştür (Avrupa Komisyonu, 2007: 8).

4. Hükümet, 2010 yılı şubat ayında, *sivil makamların rızası olmaksızın askerî operasyonlar yürütülmesine imkân tanıyan emniyet, asayiş ve destek birimlerine ilişkin, EMASYA olarak adlandırılan gizli Protokolü yürürlükten kaldırmıştır* (Avrupa Komisyonu, 2010: 10).

6. DGM'ler, Mayıs 2004'de anayasa değişiklik paketi kapsamında kaldırılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2004: 19).

7. 2010 yılının en önemli gelişmesi, bir anayasa değişikliği paketinin halkoylamasına sunulduğu *12 Eylül Referandumu*'dur. Hükümetin teklif ettiği anayasa değişikliği paketi, Anayasa Mahkemesi HSYK oluşumunu değiştirmekte, askerî mahkemelerin yetkilerini sınırlamakta, YAŞ'ın, ihraç kararlarına karşı sivil mahkemelerde temyize başvurma hakkı tanımakta, 12 Eylül darbecilerinin yargılanabilmesi için hukukî bir düzenlemeyi içermekte, Anayasa Mahkemesi'nin TBMM Başkanı ve yüksek askerî bürokratları yargılama yetkisi ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı getirmektedir (Avrupa Komisyonu, 2010: 7).

8. Askerî harcamaların sivil denetimine ilişkin olarak, Aralık 2010'da Sayıştay Kanunu'nun kabul edilmesiyle iyi düzeyde ilerleme sağlanmıştır. Kanun ile, Silahlı Kuvvetlerin harcamaları üzerinde harcama sonrası dış denetim yapılması imkânı sağlanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2011: 13).

Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Geleceği ve Öneriler

2000'li yılların başından itibaren TSK'nın siyasal rolü ve sistem içindeki ayrıcalıklı konumu eski yıllara oranla daha fazla sorgulanmaya başlandı. Vesayetçi çizgi güç kaybetmiş olmasına rağmen, TSK'nın siyasî rolü ve ayrıcalıklı konumu sivil bürokrasi ve bazı toplumsal kesimler tarafından meşru olarak algılanmakta, böylece, demokratikleşme doğrultusunda atılan adımlara karşı ciddi bir muhalefet ortaya konulabilmektedir. Sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesini arzulayanlar, TSK içindeki bu eğilimlerin farkında

olmalıdırlar. Bir yandan kontrollü değişimi benimseyenleri daha demokratik bir çizgiye çekmeye gayret gösterirken, diğer yandan da vesayetçi çizgiyi güçlendirme potansiyeli yüksek tutum ve davranışlardan olabildiğince kaçınmaya çalışmalıdırlar (Demirel, 2010: 3).

Sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesinde, anayasal reformlar önemli olmakla beraber, askerî vesayet sisteminin ortadan kaldırılması için bu yeniliklerin yeterli olmayacağı bellidir. Bu sebeple, 27 Mayıs askerî darbesinden bu güne kabul edilen tüm mevzuat hükümlerinin sistemli bir şekilde gözden geçirilmesi, askerî makamlara verilen sıra dışı yetkilerin alınması gerekmektedir (Erdoğan ve Yazıcı, 2011: 30).

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin modern demokrasilerdeki örnekler doğrultusunda yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, sivil anayasanın yapılmaya çalışıldığı bu günlerde, aşağıdaki önerilerin ortaya konulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir (SDE, 2011: 21-22) :

1. Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı’na (MSB) bağlanmalı, kuvvet komutanlıkları Genelkurmay içinde birimlere dönüştürülmelidir.

2. TSK esas görev alanı olan yurt dışı savunma konularına odaklanmalı, iç emniyet ve asayiş yükümlülüğünden çıkarılmalıdır.

3. Soğuk Savaş Dönemi şartlarındaki tehdit algılarına göre örgütlenen ancak tehdit sonrası önemli bir kuvvet indirimine gitmeyen TSK’nın yapısında işlevsel bir küçülme, yapılandırma ve modernizasyonunu sağlayacak köklü bir reform gerçekleştirilmelidir.

4. TSK’da görev yapan Albay sayısı 6,350’ye, general ve amiral sayısı da 363’e çıkmıştır. Bu durum ciddi bir hantal yapıyı da beraberinde getirmektedir. TSK’da terfi sistemi teamüller çerçevesinde değil rekabet ortamını teşvik eden, bilimsel ve mesleki performansı ön plana çıkaran bir yapıya kavuşturulmalıdır.

6. TSK harcamalarının Sayıştay denetimi önünde hiçbir hukuki ve fiili engel bulunmamalı, bu konuda tam bir şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesi hâkim olmalıdır.

7. TSK’nın bütçe, eğitim ve personel politikası, hesap verebilir konuma gelecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.

8. Askerlik Kanunu yeni ihtiyaçlar ve belirlenecek yeni vizyon kapsamında yeniden düzenlenmelidir.

9. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtay kaldırılmalı, askeri yargı sadece askeri disiplin suçlarına bakmalıdır.

10. Askeri eğitim kurumlarının müfredatları yeniden düzenlenmelidir. Bu kapsamda askeri liseler kapatılmalıdır.

11. Terörle mücadelede inisiyatif İçişleri Bakanlığı'nda olmalı ve bu mücadele, Jandarma ve Emniyet içinde özel kuvvetlerden oluşturulan profesyonel ekiplerle yapılmalıdır.

12. Jandarma Genel Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmalı, Jandarma Teşkilatı sivilleştirilmeli ve Polis Teşkilatı gibi profesyonel bir yapıya kavuşturulmalıdır.

13. TSK, kademeli olarak profesyonel orduya geçmelidir.

SONUÇ

Sivil-asker ilişkileri uzun yıllardır üzerinde tartışılmış, kitaplara, tezlere konu olmuş kadim bir meseledir. Tarihte askerlerin siyasete karışması genelde ordu açısından menfi etkiler doğuracak bir yanlışlık olarak ele alınmış, siyasette oluşabilecek olumsuzluklar üzerinde pek durulmamıştır. Ancak yakın tarihlerden itibaren Weber, Huntington, Giddens gibi yazarların, bu konudaki genel bakış açısını değiştirmeleriyle askerlerin siyasete ilgi duymalarının daha çok sivil yönetim düşüncesine zarar veren bir yanlışlık olduğu üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. Askerliğin bir uzmanlık alanı ve teknolojik gelişmelerle beraber ayrıca teknik bir konu olması dolayısıyla, tek başına, profesyonel bir meslek olarak algılandığı gibi, siyaset de askerler açısından pek deneyimli olmadıkları, eğitimini almadıkları, bilmedikleri bir alan olarak değerlendirilmelidir. Bazı siyaset bilimciler artık devlet adamı / siyasetçi ile asker / paşanın aynı kişilikte birleşmelerinin bugünün şartlarında mümkün olmadığını ifade etmektedirler.

Bugünün dünyasında etkin bir şekilde yer edinmek isteyen bütün devletler, siyasî, ekonomik ve hukukî sistem ve kurumlarını zamanın ihtiyaçlarına göre yenilemek zorundadır. Türkiye'de son yıllarda demokratikleşme ve hukuk devleti prensibinin esas kılınması için atılan adımlar ve AB sürecinde gerçekleştirilen yenilikler, Türkiye'nin uluslararası gelişmişlik seviyesini belirgin olarak yükseltmiştir. Ama sivil-asker ilişkilerinin hali, demokratik hukuk devleti ilkesi bakımından Türkiye'nin ilerlemesine, büyüyen ekonomisine paralel ve modern bir devlete yakışır bir durumda değildir.

Hukukî, ekonomik ve siyasî sistemle ilgili yeniliklere karşın, sivil-asker ilişkilerine ve bu bağlamda TSK'nın anayasa düzeni içindeki konumuna ilişkin problemler hâlâ devam etmektedir. TSK modern, demokratik hukuk devleti ilkesinin gerektirdiği büyük bir değişime ihtiyaç duymaktadır. Bu değişimin gecikmesi, ekonomik, hukuki ve diğer boyutlarıyla bütün bir devlet sisteminin başarısını da menfî yönde etkilemekte ve gelişmiş bir ülke olmanın önündeki alışılmış problemlerimizin çözümünü de zora sokmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akay, Hale (2009), "Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler", *TESEV Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları Serisi, Güvenlik Sektörü 1*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Akça, İsmet (2010), "Ekonomide Askerin Varlığı, Askerî Sermaye, OYAK", (Ed.: N. Boztekın), *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, 17-24. Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul.
- Arslan, Zühtü (2006), *Hükümet, Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim: Almanak Türkiye 2005*, (Editör: Ümit Cizre), TESEV, İstanbul.
- Avrupa Komisyonu (2011), *Türkiye 2011 İlerleme Raporu*, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (2010), *Türkiye 2010 İlerleme Raporu*, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (2007), *Türkiye 2007 İlerleme Raporu*, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (2004), *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu*, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (1998), *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu*, Brüksel.
- Balcı, Muharrem (2000), *MGK ve Demokrasi: Hukuk, Ordu, Siyaset* (2. Baskı), Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Beriş, Hamit Emrah (2012), *Türkiye ve Dünyada Savunma Harcamalarının Demokratik Denetimi - Analiz Rapor*, Nisan 2012, Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- Cemal, Hasan (2001), "Rejim Tekliyor, Bu Böyle Gitmez!" *Milliyet Gazetesi*, 12 Ocak 2001.
- Cemal, Hasan (2010), *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma* (1. Baskı). Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Coşkun, İsmail (1997), *Modern Devletin Doğuşu* (1. Baskı), Der Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, Vahap (2011), *Yeni Anayasada Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratik Modeli*, (Ed.: Murat Yılmaz, Yusuf Tekin), Stratejik Düşünce Dergisi Analiz: Anayasa Çalıştayları 4.
- Cornell, Eric (1998), *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, (Çev.: G. Ergün), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Çam, Esat (2002), *Siyaset Bilimine Giriş* (8. Baskı), Der Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Tanel (2010), *2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu, SETA Analiz*, Sayı:18, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara.
- Erdem, Fazıl Hüsnü; Coşkun, Vahap (2009), *Askeri Yargı ve Askeri Vesayet*, SETA Analiz, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayını, Temmuz 2009.
- Erdoğan, Mustafa ve Yazıcı, Serap (2011), *Türkiye'nin Yeni Anayasasına Doğru*, TESEV Anayasa Komisyonu Raporu, İstanbul.
- Erözden, Ozan (1997), *Ulus Devlet* (1. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara.

- Giddens, Anthony (2008), *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev.: Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Heper, Metin (2011), *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından* (1. Baskı), Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Heywood, Andrew (2007), *Siyaset*, (Çev.: B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla), Adres Yayınları, Ankara.
- Huntington, Samuel P. (2004), *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, (Çev.: K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- SDE (2011), *Yüksek Askeri Şûra ve Hükümet TSK İlişkileri: Tespitler - Öneriler*, Temmuz 2011, Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Öztürk, Osman Metin (2006), *Ordu ve Politika* (2. Baskı), Fark Yayınları, Ankara.
- Pierson, Christopher (2011), *Modern Devlet*, (Çev.: N. Kutluğ & B. Erdoğan), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Platon (2010), *Devlet*, (Çev.: S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Poggi, Gianfranco (2009), *Modern Devletin Gelişimi*, (Çev.: Ş. Kut & B. Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2001), *Sosyoloji* (1. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ünsaldı, Levent (2008), *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, (Çev.: O. Türkay), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Weber, Max (2011), *Bürokrasi ve Otorite*, (Çev.: H. B. Akın), Adres Yayınları, Ankara.
- Weber, Max (1987), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev.: T. Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Ahmet (2006), "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim: Almanak Türkiye 2005*, (Ed.: Ümit Cizre), TESEV Yayınları, İstanbul.